

іст. журн. – 2003. – № 5. – С. 25–50.

37. Тарапон О. А. Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 – початок 1930-х рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – 20 с.; Богінська І. В. Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920–1930-ті рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 – Історія України. – Донецьк, 2000. – 18 с.; Шипович М. А. Літературно-мистецька інтелігенція України у 1920-ті роки: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. – 20 с.; Осмоловська О. Ю. Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920 – 1930-ті рр.): Дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 – Історія України / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 202 с.

38. Ищенко И. И. Политическая деятельность А. Я. Шумского на Украине: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1992. – 19 с.; Шарпаций В. Г. Діяльність М. О. Скрипника на чолі Наркомату освіти Радянської України (1927–1933 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Запорізь. держ. ун-т. – Запоріжжя, 1994. – 17 с.

39. Чирва Ю. І. Розвиток народної освіти України (1917–1932 рр.): Історіографія проблеми: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1995. – 18 с.; Ситніков О. П. Освіта в Українській СРР (1920-ті роки): історіографія: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 15 с.

40. Мірошніченко М. І. Вища школа Радянської України в 1920–1928 рр.: проблеми розвитку, досвід, уроки: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 16 с.; Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. 07.00.01 – Історія України / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2001. – 39 с.; Борисов В. Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.

41. Даниленко В. М., Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в роки голоду // Укр. іст. журн. – 2003. – № 5. – С. 145–155; Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – Донецьк: Норд-Прес, 2004. – 455 с.; Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20–30-х рр. XX ст.: еволюція соціально-історичного типу: Дис. ... д-ра іст. наук. 07.00.01 – Історія України / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 448 с.

Тетяна Чубіна

ФЕЛІКС ПОТОЦЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА

Відомий і цікавий рід Потоцьких герба Пилява, один з найпотужніших в Речі Посполитій, відіграв велику роль у політичному, воєнному, соціально-економічному та культурному житті багатьох європейських держав. Тому мета даної статті – розкрити сторінки життя Фелікса Казимира Потоцького, одного з представників цього знатного польського роду.

Фрагментарні згадки про Фелікса Потоцького як у польській, так і вітчизняній історіографії¹, а також відсутність всебічного наукового висвітлення історії роду Потоцьких спонукали до даної наукової розвідки. Переклади польських джерел автор робила самостійно.

Фелікс (Felicjan, Szczyński) Казимир Потоцький, граф Пилява (? – 1702), воевода, потім краківський каштелян, польний гетьман, пізніше великий коронний гетьман. Фелікс був молодшим сином Станіслава Ревери від його першого шлюбу із Софією з родини Калиновських, братом польного гетьмана коронного Анджея². 1 жовтня 1655 р. Ф. Потоцький отримав корогву після Лукаша Гуревича. У 1657 р. брав участь у воєнних походах під керівництвом польного коронного гетьмана Єжи Любомирського. Ф. Потоцький був і в поході 1660 р. у складі дивізії свого батька, керував його полком кінноти. За управління свого батька Ф. Потоцький мав у ті часи (до 1667 р.) драгунську корогву. У кінці серпня – на початку вересня батько направив його з 2000 кінноти проти полковника Івана Вертелецького, одночасно об'єднавшись з висланим любомирським полковником Єжи Сокольницьким, що керував 2000 солдатів. Обидва здобули укріплений табір Вертелецького і розбили його. 14 вересня під Любаром під час перших зіткнень з армією Шереметьєва Ф. Потоцький з власної волі прибув на місце бою у товаристві кількох охочих і бився із завзяттям. 16 і 26 вересня він брав участь у боях на чолі

свого полку, де і відзначився мужністю. 14 жовтня під Чудновим, перебував у складі батькової дивізії, командуючи полком. У цій битві особливо відзначилася гусарська корогва гетьмана, яку очолював Ф. Потоцький³.

Цей полк тричі відкидав ворога, потім рішуче сприяв тому, що московський табір був змушений зійти з дороги у північному напрямі. Ф. Потоцький з братом Анджеєм, наражаючись на найбільший вогонь, мужньо билися так, що під Феліксом застрелили трьох коней. 27 жовтня разом з Яном Коморовським, сандомирським стольником, Ф. Потоцького відправили для проведення попередніх переговорів з московським військом, яке мало намір капітулювати. До посади сокальського старости, яку він тоді обіймав, король у 1660 р. віддав йому красноставське староство. На сеймі 1661 р. королівський двір намагався схилити Є. Любомирського на свій бік для проекту вибору *vivente rege*, плануючи шлюб його доньки Кристини з Ф. Потоцьким. Укладений у цьому році шлюб сприяв зміцненню стосунків обох родів, однак не на користь двору. В 1662 р. Фелікс під впливом тестя схилив Вишньський сеймик до того, щоб його послі виступали на сеймі 1662 р. за виключення французького кандидата з претендентів на польський трон.

Інформація Самуеля Бродовського про те, що Ф. Потоцький “брав участь у воєнних походах Стефана Чарнецького проти Москви”, стосується, напевно, задніпряньського походу Яна Казимира (1663 – 1664)⁴. Ймовірно, цього походу стосується також недатована відомість про здобуття Потоцьким Воронкова (поблизу Переяслава), яке мало місце наприкінці жовтня – на початку листопада 1663 р. Тоді король подарував йому це місто, яке він однак швидко втратив внаслідок козацького повстання на Лівобережжі. 2 січня 1664 р. Ф. Потоцького було призначено королівським підстольним. Фелікс брав участь у подальших походах на Україну, між іншим в облозі Глухова (22 січня – 9 лютого), ще 29 лютого він перебував в армії, мабуть, залишив її тоді, коли вона повернулася на Правобережну Україну. В 1665 р. Єжи Любомирський відправив йому до табору під Ярославом три корогви, а наприкінці липня відвіз його листи королю. Однак пізніше Фелікс не демонстрував своєї підтримки Любомирському. Певно, він мав сумніви, тому що не хотів рвати зв'язки з двором, між іншим, з огляду на свого батька, котрий стояв на боці короля. Корогва регулярного війська Ф. Потоцького залишилася в таборі повстанців і під керівництвом Папроцького у битві під Matwami 23 серпня 1666 р. першою атакувала королівські війська. Хоча ще під час повстання французький посол Р. Beziere (єпископ de Bonzy) намагався схилити Ф. Потоцького на свій бік, після смерті тестя (1667) він продовжував антифранцузьку політику та політику, спрямовану проти двору короля. 16 квітня 1667 р., коли Ф. Потоцький був представником галицьких земель у сеймі, то разом з однопдумцями уклад таємну змову проти виборів француза. Тоді він виступав прихильником Філіпа Вільгельма. У серпні того ж року Фелікс після смерті свого батька отримав гусарську корогву. Цього ж місяця він розташував свої корогви в краківському і сандомирському воеводствах. Брав активну участь в осінній кампанії, однак його не було під Підгайцями в головній армії, можливо, тоді він був у групі брата Анджея під Галичем. 13 жовтня в листі з Соколя до А. Любомирського захищав Яна Собеського від звинувачення в надто поспішному укладенні договору з ворогом, а також у таємних зговорах із татарами. Прошовський сеймик 14 грудня 1667 р. ухвалив рішення про призначення йому нагороди за заслуги у формі “ауксїї spisnego”; рішення це було вдруге прийняте 27 липня 1669 р. За знищене тоді Підгаєцьке майно сеймик малопольських воеводств 18 лютого 1669 р. прийняв рішення про відшкодування йому збитків, таке ж рішення прийняли галицькі сеймики 7 грудня 1667 р. та 2 квітня 1669 р., а також прошовські – від 22 січня 1670 р. і шадковські – від 15 грудня 1672 р. Пропонували нагородити його за знищені маєтки і вимагали віддати село *Niedzwiedy* в Пельзненському повіті Сандомирського воеводства “*cum attinentiis dol at 40*”, так само, як галицький сеймик 15 грудня 1671 р. проголосував за

знищення аренди Stojańw i Miosniody. Тільки сейм у 1673 р. ухвалив йому компенсацію у розмірі 40 000 злотих із казни корони. Але, вірогідно, або йому не було виплачено цієї суми, або Ф. Потоцький вважав її недостатньою, тому що прошовські і вишенські сеймики 31 грудня 1675 р. і 10 грудня 1776 р. оновили свої рішення про відшкодування йому цих військових витрат⁵.

У 1668 р. Ф. Потоцький товаришував ще з Собеським, бував у нього в Жулкві і входив до близького оточення гетьмана. В липні цього ж року Собеський вислав Ф. Потоцького на сеймик до Белза, щоб там виправдати від докорів і оскаржень, що висував йому бельський воєвода Димитр Вишневецький. У серпні 1668 р. Ф. Потоцький був делегатом на сейм зречення (sejm abdykacyjny). Напевно, випадково дописано його у підписі на акті зречення Яна Казимира у званні польного писаря, тому що під *gewersaïem* (квитанційна книжка) він фігурує як підстолій корони.

У березні 1669 р. Станіслав Любомирський, родич Ф. Потоцького, намагався залучити його до своїх французьких політичних планів, виплачуючи в Перемишлі увесь посаг сестри. На виборний сейм у цьому ж році Ф. Потоцький як делегат від бельського воєводства був вибраний маршалком депутатської палати. З метою урочистого привітання Богуслава і Міхала Радзивіллів, що в'їжджали 23 травня до Варшави, переніс цього дня засідання сейму. Згідно з повідомленням Вердума, Ф. Потоцький намагався зробити вирішальний внесок до вибору Міхала Корибута Вишневецького. 1 жовтня 1669 р. Ф. Потоцький був призначений серадським воєводою. Восени цього ж року відкривав як маршалок попереднього сейму засідання коронаційного сейму.

У серпні 1671 р. його гусарська короґва була у поході Собеського, а в 1672 р. він брав участь в обох сеймах і належав до захисників Міхала Корибута. 8 березня цього ж року під час сесії на нього напала якась жінка на прізвище Куніцка і рішуче домагалася усунення воєводи з палати, стверджуючи, що йому загрожує навіть вигнання з Трибуналу за затримання її двох підданих. Вона влаштувала таку сварку, що заступник великого канцлера литовського Олександр Нарушевич вигнав її із зали. Ф. Потоцький потім помирився з нею, обіцяючи негайно виплатити 2 000 злотих і повернути їй одного селянина. На цьому сеймі Ф. Потоцький був вибраний до депутації для опрацювання додатку до інструкції для польських посланців у переговорах з московським царем про мир.

У “списку нейтральних”, що був висланий до Парижа в липні 1672 р., разом зі списком тих, котрі 1 липня підписали акт конфедерації незадоволених, Ф. Потоцький знаходився поруч із іншими причінниками Міхала Корибута, як і його родичі Димитр і Костянтин Вишневецькі. На післясеймову раду сенату Потоцький прийїхав 8 липня разом з Димитром Вишневецьким, який мав з собою 1 200 коней. Того ж дня на раді сенату Ф. Потоцький вдруге добивався з'ясування справи заступника гетьмана Станіслава Вижицького, котрий з частиною кінноти не підкорявся наказам Собеського.

Насправді мова йшла про викриття, яке мало місце у війську, що було вірним гетьману військової корони, передчуваючи, напевно, французьку змову. У таборі шляхетських конфедератів під Голенбем у жовтні і листопаді цього ж року Ф. Потоцький належав до найдієвіших. Його навіть хотіли вибрати маршалком. Він завзято критикував незадоволених, не минув і Собеського, вихвалявся в колі, що не прийняв 200 000 “французьких грошей”, котрі були пожертвовані йому Францією. Але коли 15 жовтня дискутували, чи гетьманський уряд має бути лише протягом 3 років, він став на бік тих, які вважали, що – довічно. 29 жовтня і вдруге 5 листопада він пропонував, щоб маєтки, які були відібрані незадоволеним примасом Миколою Пражмовським і його братом полоцьким воєводою Самуелем, передати маршалку Стефану Чарнецькому, польному писарю коронному, або обміркувати, як йому з тієї власності виділити 100 000 злотих “певного доходу”. Непокоїв Ф. Потоцький коло доносами про те, що незадоволені нелегально карбують якісь гроші в старостві С. Пражмовського. Найбільше він

нападав (7 жовтня – 4 листопада) на королівського скарбника великого коронного Яна Морштина за його змову з Францією. Але коли в свою чергу був атакований його брат, воєвода київський Анджей, за профранцузькі симпатії і йому погрожували конфіскацією майна, він енергійно намагався його боронити. 11 жовтня та 2 листопада Ф. Потоцький спричинив ще в таборі до двох ухвал свого серадського воєводства для підтримки короля і конфедератів. Нарешті 10 листопада він підписав конфедерацію, а також два документи “ad archivum”. У них за “значні докази давньої гідності і любові до вітчизни” він був рекомендований колом до нагороди зі спадкового майна. Гусарська корогва Ф. Потоцького 23 жовтня 1672 р. відмовила присягати на військову конфедерацію в солдатському колі і була за це вигнана з табору, натомість козацька примкнула до конфедерації⁶.

У січні 1673 р. в часі договорів між двором з незадоволеними і переформування генерального з'їзду конфедератів з-під Голенбя і Любліна в пацифікаційний сейм, незадоволені домагалися суду над Ф. Потоцьким за його наклепи, ніби примас Пражмовський і Собеський “спровадили татар і турків до Польщі”. Ще 26 січня Ф. Потоцький різко критикував своїх політичних опонентів, погрожував їм судами і доводами їхньої зради, докоряв їм за інтриги у війську, зрвання сеймів, знищення восени 1672 р. нових корогв. Не хотів також допустити до “відміни” генеральної конфедерації і декларував “за Пана і вітчизну вмирати”. Рішуче домагався осуду свого родича Миколи Потоцького, подільського генерала, за здачу Кам'янця в 1672 р. Як здається, мав намір цим шляхом обтяжити Собеського відповідальністю за втрату цієї фортеці, бо коли Микола Потоцький нарікав, що той так різко наступав на нього, відповідав: “Коли хочеш з цього мати зиск, видай винного”. Зрештою, в березні дійшло до об'єднання Ф. Потоцького з Собеським, причому велику роль відігравав у цьому папський нунцій А. Ранузі. 6 квітня на сеймовій сесії Фелікс домагався ще від палати “gratitudinem”. Цей сейм призначив Ф. Потоцького членом казначейської комісії у Львові⁷.

З травня 1673 р. Ф. Потоцький мав у розпорядженні драгунський полк, переформований у лютому 1674 р. на піхотний полк (керував ним аж до смерті). Від серпня 1673 р. (до жовтня 1676 р.) був ротмістром волоської корогви, а 8 жовтня цього ж року разом з іншими сенаторами він вітав короля в Сквашаві. Ф. Потоцький брав участь у хотинському поході⁸, а 24 жовтня був присутній на військовій раді в Луці над Дністром. У битві під Хотиним (10 – 11 листопада) він керував своїм кінним полком, що боровся на лівому крилі армії корони, напевно, в складі свого брата Анджея. Ф. Потоцький брав участь в контратаці, організованій братом і Д. Вишневецьким. Хотинською битвою він спокутував злу славу серед шляхти, яку набув раніше, і галицький сеймик 2 січня 1674 р. рекомендував його до нагороди. У лютому 1674 р. Ф. Потоцький увійшов до казначейського трибуналу для покарання відсутніх під Хотиним. Цього ж року він був також виборним Собеського, але потім не завжди підтримував короля, особливо в його антипруській політиці. Брав участь у поході Яна III на Україну. Восени 1674 р., маючи тоді кінний полк, він прибув до армії напередодні 5 листопада, залишив її напередодні 18 лютого 1675 р., вражений тим, що польний гетьман коронний Вишневецький наказав йому бути підвладним Станіславу Яблоновському, воєводі руському. До 15 червня хан Селім Герей взяв до неволі увесь піхотний полк Ф. Потоцького на Дикому Полі. Але Ф. Потоцький навесні 1676 р. знову виставив новий полк. Під час наступальних дій Яна III у вересні і жовтні 1675 р. він знаходився в армії, брав участь у радах сенату 30 жовтня і 1 листопада в таборі під Чарнокозінцями. У серпні 1675 р. Ф. Потоцький прислав гусарську корогву, “досить приховану” до табору під Львів. На коронаційному сеймі в 1676 р. у своєму “wotum” палко висловлювався за збройне розв'язання конфлікту з Туреччиною; вважав, що не треба розраховувати на допомогу інших держав, хіба що тільки з боку папи. Вимагав укріплення прикордонних фортець, пропонував податок від коштовностей, критично оцінював вартість народного ополчення, але, незважаючи на це, розраховував на нього. На цьому сеймі його було залучено до грона депутатів, що мали резиденцію при королі і гетьманах під час війни. Ян III, вирушаючи зі Львова

19 вересня у напрямку до Галича, довірив Ф. Потоцькому командування підрозділом, що запізнився, наказуючи продовжувати збір війська у Львові до прибуття М. Радзівілла, литовського польного гетьмана. Ф. Потоцький прибув до Львова напередодні 30 вересня і до приїзду Радзівілла здійснював керівництво спільно з Яном Гнінським, холмським воєводою. 13 жовтня він брав участь у раді сенату в таборі під Журавцем. У липні й серпні 1678 р. був у змові проти короля разом із гетьманом литовського війська Міхалем Пацем, краківським воєводою Яном Лещинським, краківським єпископом Анджеєм Тшебіцьким, гетьманом Д. Вишневецьким і С. Чарнецьким, вони виступали проти династійних планів короля. Невідомо, за яких обставин у неволю до Ф. Потоцького потрапив турецький бей Шахчувар-огли. Гродзенський сейм постановив виплатити Ф. Потоцькому за звільнення в'язня 70 000 злотих. На цьому сеймі його знову висунуто як надзвичайного резидента до блоку королівського, до "hibernowej" комісії та Львівського Казначейського Трибуналу⁹.

У 1682 р. Ф. Потоцького було іменовано київським воєводою, того ж року його висунули на краківського воєводу. 1683 р. він був присутній на сеймі, де його запросили до hibernowej комісії. Далі брав участь у віденському поході, а вже 25 серпня був з королем у Опаві. Керував полком з чотирьох корогв (від 1682 р. мав, окрім зазначених вище, легку корогву, котру отримав ще в лютому 1697 р.). Його полк брав участь у битві під Віднем 12 вересня 1683 р. на лівому фланзі армії корони. Протягом пізніших дій в Угорщині Ф. Потоцького часто підводило здоров'я. 7 жовтня у першій битві під Парканами керував лівим польським флангом, дав відсіч турецькій атаці, але коли король після розриву правого польського флангу забрав у Ф. Потоцького частину корогви, щоб перекинути її на небезпечну ділянку, у його підрозділах вибухнула паніка, і справа дійшла до втечі. Наприкінці листопада, під час маршу на Кошице, Ф. Потоцький знову хворів. На сеймі 1685 р. його було включено до hibernowej комісії. 24 травня він отримав лудинське староство. У похід Яна III на Молдавію в 1686 р. Ф. Потоцький спізнився, приїхавши до Ясс після 19 жовтня, вже після виступу королівської армії, об'єднався з нею лише в ніч з 10 на 11 вересня після її повернення під Яси. На той час його полк складався з чотирьох корогв.

У 1681 – 1687 рр. Ф. Потоцький мав зв'язок з групою малопольських магнатів, яких французький посол у Польщі F. de Bithune'a називав "незалежними", зокрема до цієї групи входили і його брат Анджей, і королівський канцлер Ян Вельопольський, і королівський підскарбій Мартин Замойський. Вони не мали відносин із жодним з іноземних дворів, але підтримували контакт із Францією та Австрією, а з 1687 р. визнали, що політика двору націлена на "золоту незалежність" і в результаті цього опинилися під сильним впливом лідера опозиції військового королівського маршалка Станіслава Любомирського, родича Потоцького. Проте Потоцький на той час зберігав нейтралітет і не підписав акта змови, зініційованого у другій половині 1687 р. Бенедиктом Сапегою, підскарбієм литовського війська і Любомирським. На сеймі 1688 р. Ф. Потоцький виступив на боці короля, гостро засуджуючи імператора Леопольда і курфюрста брандербурзького Фридерика Вільгельма за їх роль у виданні нареченої королеви Якуба, Людвіки Кароліни Радзівіллівни, заміж за князя Кароля Філіпа Neuburskiego. Під час сейму 1690 р. Ф. Потоцького вибрано депутатом при королі на період війни, а також до комісії, створеної з метою розгляду суперечок на угорському кордоні. Він узяв участь у молдовському поході Яна III в 1691 р.

Відразу по смерті брата Анджея (30 серпня 1691 р.) він почав добиватися польної коронної булави, маючи при цьому багатьох суперників: Марка Матчинського, Героніма Любомирського та ін. Лише в 1692 р. Ф. Потоцький отримав відповідне призначення¹⁰. У той же час після померлого брата до нього перейшли деякі військові підрозділи. Упродовж 1699 – 1702 рр. його корогви склали полк легкої кавалерії. Він брав участь у військових діях корони в 1692 р. і в будівництві Окорув Ньв. Труґсу у вересні того ж року.

Від 1693 р. Фелікс порозумівся зі своїми родичами, підскарбієм корони Геронімом Любомирським щодо можливого вибору королевича Якуба і відсторонення від політики Марії Казимири. Тепер він їздив на сімейні збори Потоцьких та Сенявських до Жешова. За останні роки життя короля Ф. Потоцький був його частим гостем у Їйкві, Wilanowie, Kulikowie, приймали його разом з дружиною Кристиною у родинному колі обох королівств (Польщі і Литви), дарував коштовності та надавав інші послуги. У квітні 1694 р. він був одним з тих, хто займався встановленням посагу королівни Терези Кунегунди, яка 2 січня 1695 р. вийшла заміж за баварського курфюрста Максиміліана II Емануеля. У внутрішніх конфліктах Фелікс підтримував гетьмана литовського війська Казіміра Сапегу.

У період безкоролівського правління 1696 – 1697 рр. Ф. Потоцький належав спочатку до супротивників королеви Марії Казимири. Він схилив примаса Міхала Радзейовського, щоб той покинув її табір, а сам включився до агітації на сеймиках періоду міжцарства. На такому сеймі в 1696 р. разом з Г. Любомирським та іншими Потоцькими вимагав вислання королеви з Варшави. Свого часу він був підозрюваний, безперечно, з огляду на свої зв'язки з Г. Любомирським, в підбурюванні військової конфедерації Богуслава Барановського. Суперечить тому тісна співпраця Ф. Потоцького з С. Яблоновським під час ліквідації конфедерації, коли вони разом провели переговори з військовим союзом, стоячи на чолі розрахункової комісії (17 жовтня – 3 листопада 1696 р.), обоє брали участь у перемовинах, розпочатих 21 січня 1697 р. Казначейським Трибуналом. Під час перевибірчих торгів Ф. Потоцький став відразу на бік французького кандидата ксьондза Franciszka Ludwika Contiego (брав навіть гроші від посла Polignaca), але остаточно разом з Яблоновським висловився 27 червня за саського курфюрста Августа¹.

Незабаром разом з гетьманом Яблоновським Ф. Потоцький концентрував війська для підтримки нового курфюрста, на чолі їх брав участь в урочистостях з нагоди його коронації в Кракові. Він був на військовій нараді у Львові і висловився за облогу Кам'янця, чому не заперечував і Август II.

Для відбиття татарського наступу, що загрожував, і прискорення концентрації військ, Ф. Потоцького було вислано до табору генерального війська корони. Він вирушив до Підгаєць, вбачаючи тут сприятливе місце для оборонної боротьби, однак занадто пізно зважився на зосередженні війська у цій місцевості, в результаті 8 вересня орда нанесла удар на розділені сили Речі Посполитої. Під Заславцями головні польські сили, що йшли на допомогу Потоцькому, відкинули татар. Під Підгайцями він якнайменше з 1 100 солдатами, вміло використовуючи відступ, відбив атаки головних сил татар. 9 вересня 1698 р. об'єднані сили Ф. Потоцького зіткнулися з армією татар. Коли війська Речі Посполитої витіснили фронтальні атаки орди, частина її обійшла позиції Ф. Потоцького і, вдаривши з тилу, розбила ліве крило польського тильного ешелону. Татари кинулися грабувати табір, тоді польські війська перейшли у контрнаступ, який відкинув орду. Незважаючи на відхід татар і побоюючись їхнього повернення, Ф. Потоцький в ніч з 9 на 10 вересня укріпив табір і як з'ясувалося пізніше, поступив обачливо. У 1698 – 1699 рр. полк кінноти Ф. Потоцького мав 21 корогву (у тому числі 6 гусарських); крім того він мав у 1699 – 1702 рр. полк легкої кінноти (4 корогви).

Ф. Потоцький брав участь у сеймі 1699 р., тоді його призвали до малозначущої комісії, що розглядала спірні питання на кордоні Заторського князівства і Шльонська. Його стосунки з Августом II формувалися досить неоднозначно. Під час війни зі шведами в липні 1700 р. він привів під Ригу декілька корогв регулярної армії. У квітні 1701 р. Ф. Потоцький розіслав універсал на сеймики, в яких звинувачував короля у нерішучості. Цього ж року Ф. Потоцький увійшов до комісії, яка була створена з метою заспокоєння Литви. 17 лютого 1702 р. на раді сенату, після зірваного К. Пацем сейму, Ф. Потоцький висловився в підтримку короля, “запевняючи, що самі утримаємо пана, якого обрали *liberis suffragiis*”.

Вимагав скликання сейму для ухвалення податку на військо, а на допомогу радив залучити народне ополчення. 1 травня Ф. Потоцький був призначений великим коронним гетьманом і краківським каштеляном, а потім обійняв посаду командуючого військами корони. На прохання короля він видав наказ війську зосередитися під Шчурцем поблизу Львова. Для заохочення солдат обіцяв виплатити їм дві прострочені чверті платні. Провести подальші воєнні дії Ф. Потоцькому зашкодила смерть¹².

Потоцький разом з братом Анджеєм володів Підгайцями (в галицькій землі), мав крім того, Кристинопіль (в Бельському воєводстві), зокрема, це містечко заснував на честь своєї дружини Кристини Любомирської. В Кристинополі 30 травня 1695 р. заснував монастир Бенедиктів і костьол Св. Духа. Крім того, в Бельському воєводстві мав Тартаків, володіння у Сандомирському воєводстві, а також менші домоволодіння на Поділлі. Був між іншим бельським і красноставським старостою (був доброчинцем тамошнього монастиря Августіанів), грубішовським старостою (заснував монастир для домініканців), сокальським (в Сокалю спорудив костьол і монастир) та ін. Ці староства давали Потоцькому великі прибутки, оскільки в 1702 р. платив з них 55 600 злотих квати.

Потоцький помер 15 червня 1702 р.¹³ в Кристинополі і там був похований в костьолі Бернардинів.

Від першого шлюбу з Кристиною з родини Любомирських¹⁴ (померла в 1699 р.) Потоцький мав чотирьох синів: Міхала, волинського воєводу, Юзефа, стражника великого коронного, Станіслава, бельського воєводу і Єжего, старости грабовецького і тлумацького, а також дочку Маріанну, що була заміжньою спочатку за Станіславом Каролем Яблоновським, квартирмейстером великим королівським, а потім за Адамом Тарлом, люблінським воєводою. Від другого шлюбу з Констанцією Розою, дочкою воєводи Владислава Лося, Фелікс Потоцький не залишив нащадків.

Фелікс Казимир Потоцький, замолоду сміливий і спритний керівник кінного полку, не виявляв пізніше таланту в самостійному командуванні. Був, по суті, епігоном Собеського, але запозичивши від свого вчителя замисел оборонної битви, не зумів надати їй наступального характеру, не перейняв від Собеського його концепції відступу.

І хоча Фелікс Казимир Потоцький не так добре знайий у вітчизняній та зарубіжній історіографії, як його прославлені потомки, зокрема Юзеф Потоцький, Францішек Салезій Потоцький, Станіслав Щенський Потоцький, без його політичного вибору, воєнного таланту, стремління, уподобань та амбіцій, вони були б іншими і, можливо, по-іншому розгорталася б і подальша історія роду Потоцьких герба Пилява.

Джерела та література:

1. Kossakowski S.K. Monografie historyczno-genwalogiczne niektorych rodzin polskich. – W., 1860; Dworzaczek W. Genealogia. – W., 1959; Niesiecki K. Herbarz Polski. / Wyd. S.N. Bobrowicz. – Lipsk, 1841. – Т. VII; Ziota ksikga szlachty polskiej. / Przez Teodora Ęchlicskiego. – Rocznik XIV. – Poznan, 1892; Korzon T. Dola i niedola Jana Sobieskiego. – Kr., 1898; Piwarski K. Hieronim Lubomirski. – Kr., 1929; Sarnecki K. Pamiktniki z czasw Jana Sobieskiego. – W., 1958; Samson P. Les Potocki de leurs origines a la fin de l'age d'or Polonais. – P., 1998.

2. Ziota ksikga szlachty polskiej. / Przez Teodora Ęchlicskiego. – Rocznik XIV. – Poznan, 1892. – P. 47.

3. Przyboń A. Potocki Feliks Kazimierz // Polski Siownik Biograficzny. – Wrociaw – Warszawa – Krakw – Gdask – Jydy: Zakiad Narodowy Imienia Ossoliczkich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Tom XXVII. – 1983. – P. 807.

4. Brodowski S. Ęwoty hetmanw Krylestwa Polskiego i Wielkiego Ksikstwa Litewskiego. – Lw., 1850. – P. 81 – 82.

5. Przyboń A. Вказана праця // Polski Siownik Biograficzny. – Wrociaw –

Warszawa – Kraków – Gdansk – Jydų: Zakiad Narodowy Imienia Ossoliczkich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Tom XXVII. – 1983. – P. 808.

6. Przyboń A. Вказана праця // Polski Siownik Biograficzny. – Wrociaw – Warszawa – Kraków – Gdansk – Jydų: Zakiad Narodowy Imienia Ossoliczkich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Tom XXVII. – 1983. – P. 809.

7. Przyboń A. Вказана праця // Polski Siownik Biograficzny. – Wrociaw – Warszawa – Kraków – Gdansk – Jydų: Zakiad Narodowy Imienia Ossoliczkich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Tom XXVII. – 1983. – P. 809.

8. Ziota księga szlachty polskiej. / Przez Teodora Źychlickiego. – Rocznik XIV. – Poznan, 1892. – P. 47.

9. Przyboń A. Вказана праця // Polski Siownik Biograficzny. – Wrociaw – Warszawa – Kraków – Gdansk – Jydų: Zakiad Narodowy Imienia Ossoliczkich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Tom XXVII. – 1983. – P. 810.

10. Ziota księga szlachty polskiej. / Przez Teodora Źychlickiego. – Rocznik XIV. – Poznan, 1892. – P. 47.

11. Przyboń A. Вказана праця // Polski Siownik Biograficzny. – Wrociaw – Warszawa – Kraków – Gdansk – Jydų: Zakiad Narodowy Imienia Ossoliczkich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Tom XXVII. – 1983. – P. 811.

12. Przyboń A. Вказана праця // Polski Siownik Biograficzny. – Wrociaw – Warszawa – Kraków – Gdansk – Jydų: Zakiad Narodowy Imienia Ossoliczkich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Tom XXVII. – 1983. – P. 811.

13. <http://www.genealog.home.pl/>

14. Долгоруков П. В. Россійская родословная книга. – СПб., 1856. – Ч.3. – С. 226.

Віктор Шевченко

ОБЕЗЗЕМЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА В ХОДІ СКАСУВАННЯ КРІПОСНОГО ПРАВА У 1861 РОЦІ: МІФІ ТА РЕАЛІЇ

Кардинальні зміни, які відбулись у житті суспільства на зламі XX – XXI століть, поставили перед історичною наукою принципово нові завдання. Сьогодні поряд з поглибленим вивченням раніше не відомих або свідомо замовчуваних сторінок нашої історії на порядку денному стоїть також питання про творче переосмислення, здавалось би, вже добре відомих історичних подій та фактів. До таких, безперечно, належить і селянська реформа 1861 року, яка „займає одне з центральних місць в історії Російської імперії XIX століття”¹. Начебто б ґрунтовно вивчена в радянський період, вона і сьогодні привертає увагу науковців, особливо в контексті нещодавно минулого 140-річчя реформи 1861 року², а також з огляду на її 150-літній ювілей, що наближається. Науковий інтерес до реформи 1861 року пояснюється ще й тим, що цілий ряд питань щодо її причин, характеру і наслідків, свого часу задекларованих В. Ленінім і розвинутих радянськими вченими, сьогодні потребують певних виправлень і уточнень. До таких, скажімо, належать питання про наявність революційної ситуації 1859-1861 рр., здійснення реформи в інтересах поміщиків та ряд інших. У даній статті увага її автора прикута до ще одного з таких питань, які потребують уточнення, а саме до обезземелення селянства в ході скасування кріпосного права. Не претендуючи на істину в останній інстанції, нижче спробуємо викласти власну точку зору на цей аспект реалізації законодавчих актів реформи 1861 р.

Ідея часткового обезземелення селянства під час звільнення його від кріпосної